

BATMAN HANLARI DOĞRULTUSUNDA, ŞEHRİN ÖNEMLİ TİCARİ YOLLARININ TESPİTİ*

Arş. Gör. Hazal Ceylan ÖZTÜRKER¹

¹Arş. Gör., Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Batman, hazalceylanozturker@gmail.com

Geliş Tarihi/Received:

21.11.2017

Kabul Tarihi/Accepted:

14.12.2017

Yayın Tarihi/Published:

27.12.2017

ÖZ

Eski Türk devletlerinde “Ribat” adını taşıyan ve ticari amaçlı olan hanlar, daha sonraları tamamıyla Türkçe’ye ait bir kelime olan “Han” olarak adlandırmıştır. Prototipi Orta Asya’da Gazneli, Karahanlı, Büyük Selçuklu Ribatlarına dayanmakta olan hanlar, sonrasında Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı mimarisinde de plan ve işlev özellikleri olarak gelişerek inşa edilmeye devam edilmiştir. Anadolu coğrafyasında IX. yüzyıldan itibaren inşa edilmeye başlanıp tarihsel süreç içerisinde artan ticaret organizasyonu ve buna paralel önemli ticaret merkezleri ve yol ağları güzergâhında han inşasına ayrıcalıklı bir önem verildiği bilinmektedir.

Ticari hayatın, kervan eşliğinde; binek hayvanların taşıdıkları ticari eşyayı bir kentten diğer kente götürülerek sürdürüldüğü dönemlerde, ticaret yolları üzerinde 30-40 km. aralıklarla hanlar inşa etmek hem zaruri bir ihtiyaç hem de bir imar prensibi haline gelmiştir. Hanlar, ticari yapılar grubunu temsil etmenin yanı sıra zamanla ihtiyaç doğrultusunda bünyesine dâhil ettiği konaklama barınma dışında hekim, baytar, nalbant, mescit, hamam gibi birimlerle çok fonksiyonel yapılar haline dönüşmüştür. Tüm bunların dışında ticari yolların ve kervanların korunması gerekliliği ve stratejik noktalarda yer alması sebebi ile bir karakol niteliğini de zamanla kazanmış ve savunma mimarisi ile de ilişkilendirilebilecek yapı grupları niteliğini kazanmıştır. Gelişen ve değişen sınırlara bağlı olarak pek çok plan tipinde karşımıza çıkan han mimarisi, bölgenin; malzeme, teknik ve bölgesel bir takım mimari ihtiyaçları doğrultusunda açık avlulu, kapalı avlulu ve değişen kat sayılarına sahip plan tipleriyle inşa edilmiştir.

Çalışma konumuzun ana arterini oluşturan Batman ili tarihsel süreç içerisinde, her zaman stratejik önemini korumuş bir yerleşimdir. Mevcut jeopolitik konumu ile önemli ticari yollar üzerinde kalan özellikle Dicle vadisini takip eden verimli topraklar üzerinde çevre illere de geçiş güzergâhı sağlaması sebebi ile han inşasına önem verilmiştir. Bu çalışma ile Batman’da tespit edilen Han örneklerinin, konumlanışı, mimari biçimlenişi, malzeme ve tekniği değerlendirilmeye çalışılarak plan tipleri ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Anadolu örnekleri ile benzerlik ve farklılıklarının belirlenmesi ve Anadolu kentleşmesi içerisinde önemli bir yapı grubunu temsil eden hanlar ile bölgenin ticari yollarının tespitinin yapılması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Batman, Ticari yollar, Ulaşım, Han, Kervansaray

Determination of Important Trade Routes Of The City Through Batman Inns

ABSTRACT

These commercial structures called "Ribat" in the old Turkish states are called "Han" which is a word belonging to Turkish language with time. Han that the prototype was based on the ribats of Ghazni, Karakhanid and Great Seljuk in Central Asia continued to be constructed as plan and function features in Anatolian Seljuks, Dynasties and Ottoman architecture. It is known that Anatolian geography started to be built from the IX century and increased in the historical process and gave importance to the construction of the inn on the route of important trade centers and road networks parallel to this.

In commercial life when commercial goods carried by passenger animals are transported from one city to another with caravans, the construction of inns with 30-40 km intervals on trade routes has become both a necessity and a reconstruction principle. In addition to representing the group of commercial constructions, the inns have become multifunctional structures with units such as physicians, vultures, blacksmiths, mosques, hammams other than accommodation. Aside from all these, necessity of protection of the commercial roads and caravans and placed on the strategic points, they have gained the quality of a guard station as well as building groups that can be associated with defense architecture. Depending on the developing and changing borders, the architecture of the

*Bu çalışma, Batman Valiliği ve Batman İl Kültür Turizm Müdürlüğü’nün maddi desteği ile Batman Üniversitesi’nden Prof. Dr. Gülriz KOZBE’nin Bilimsel Danışmanlığı ve Koordinatörlüğünde gerçekleştirilen “Batman İli Kültür Envanteri Projesi” kapsamında elde edilen bulgular ışığında hazırlanmıştır. Başta Prof. Dr. Gülriz KOZBE olmak üzere projede emek veren herkese teşekkür ederiz. Bu makale 27-28 Nisan 2017 tarihlerinde Türk Tarih Kurumu bünyesinde Hitit Üniversitesinde düzenlenen “II. Uluslararası Anadolu Uygarlıkları Sempozyumu – Yollar ve Köprüler” adlı sempozyumda sunulan tebliğin tam metin halidir.

inn which is confronted with many plan types has been constructed with plan types with open courtyards, closed courtyards and changing floor numbers in accordance with the material, technical and regional architectural needs of the region.

Batman province which is the main artery of our work is a settlement which always maintains its strategic importance during the historical process. It is important to build the inn to reach the route to the periphery because of its geopolitical location and important commercial roads especially on the fertile soils following the Dicle valley. This study will try to reveal plan types by trying to evaluate the location, architectural form, material and technique of Han samples found in Batman. It is aimed to determine similarities and differences with Anatolian examples and to determine the commercial roads of the region with the inns representing an important building group within Anatolian urbanization.

Keywords: Batman, Trade Routes, Transportation, Han, Caravanseraı

1. GİRİŞ

Etimolojik olarak Farsçaya ait bir kelime olan “كروان سرا” “Kār-wānsarā” kelimesi, “Kervansaray” olarak geçmiştir. Orijinali Farsça olan Kervansaray kelimesi, “Kar-ban”, işi koruyan anlamına gelir (Develioğlu, 1990:501) . Ticari yapılar grubunu temsil eden ve Anadolu kentleşmesinde önemli bir fonksiyona sahip olan kervansaraylar, sonrasında Anadolu coğrafyasında tamamıyla Türkçeye ait bir kelime olan “Han” olarak adlandırılmıştır. Prototipleri Orta Asya Eski Türk Devletlerine dayandığı bilinen hanlar, Eski Türk devletlerinde “Rıbat” olarak adlandırıldığı bilinmektedir.(Öztürker, 2013, 175).

“Rıbat” Arapça da “müstahkem konak” anlamına gelmektedir. Kuran’ın VIII cüz, 62. Ayetinde rıbat “cihanda hazır bulundurmak üzere binek hayvanlarının toplandığı yer” anlamında geçmektedir. Rıbat, Emeviler zamanında hayvan yetiştirme ve değiştirme konağı olarak kullanılırken, Abbasiler dönemin de din mücahitlerinin toplandığı kale olarak kullanılmış, tamamen dinsel mücadeleye tahsis edilmiştir (Üstüner, 2000: 23).

Deyim olarak Rıbatın Türklerce benimsendiği zamanlarda bile, bu müessese Araplarda kullanıldığından çok farklı bir bünyeye bürünmüştür. Sonraları kökeni İç Asya’ya ve Türklere ait bir kurumun adı haline gelen “Rıbat” adı yanında “kervansaray” kelimesi ortaya çıkmış ve rıbat’ın asıl yaygın adı haline gelmiştir. Araplarda rıbat daha öncede değindiğimiz gibi, hacıların yolculuklarını korumak için tesis edilmiş daha sonraları da hudutlarda, stratejik yerlerde, fetihlere hazırlanan askerlerin, binek hayvanlarının muhafaza edildiği müstahkem mevziler olarak devam etmiştir. Zamanla bu işlevden de çıkan Rıbatlar, Tasavvuf akımının etkisi olarak Müslümanların hayatına tarikatla yoluyla giren Dervişlik akımlarıyla belli şeyh ve onun dervişlerinin toplandığı yerler haline gelmiş böylece, Rıbat kelimesinden tekke-zaviye-hanekah anlaşılmasına, bu kanaat yaygınlaşmaya başlamıştır (Uğurlu, 1989: 36; Ödekan, 1995: 388; Karamağaralı, 1970: 61).

Türkler tarafından kullanımı ve önemi değişen bu ticari yapılar, Anadolu kentleşmesinde ticari-sosyal ve güvenlik organizasyonu sağlayan ağın en önemli düğüm noktasını teşkil etmiş olan kervansaraylar, sonrasında Anadolu coğrafyasında tamamıyla Türkçeye ait bir kelime olan “Han” olarak adlandırılmıştır (Tokoğlu, 1980: 16).

1071’de Anadolu’ya yerleşen Selçuklular, şehirlerde Türk İslam mimarisinin yanı sıra sivil mimari örnekleri ve özellikle de kervansarayların inşasına önem vermişlerdir. Anadolu Selçukluların yüksek kültürünü en canlı şekilde yansıtan yapıları Anadolu coğrafyası üzerinde doğu-batı ve kuzey-güney yolları üzerinde inşa edilen kervansaraylar olmuştur. Anadolu’nun Türkleşmesi safhalarından sonra hızla yapımına ayrıcalıklı bir önem verilen hanların, plan özelliklerinde Orta Asya eski Türk devletlerinin birikimli mimari anlayışını takip etmek mümkündür (Aslanapa, 1963: 27).

Anadolu hanlarının, prototipin de Gazneli, Karahanlı ve Büyük Selçuklu Hanları planlarının geliştirilmiş halini takip etmek mümkündür. Anadolu coğrafyasında, Doğu-batı ve kuzey- güney ticaret yolları üzerinde inşa edilen hanların, ticari örgütlenmedeki vazifesinin yanı sıra, yol güvenliği ve emniyeti sağlaması gibi fonksiyonları ile aynı zaman da savunma mimarisi ile de ilişkilendirilebilecek yapılar olduğu düşünülmektedir. Anadolu Hanlarının bu özelliklerinin yanı sıra sosyal müesseseler durumunda,

ihtiyaca bağlı olarak çeşitli birimlerini bünyesinde bulundurması aynı zamanda sosyal müessesler olarak da önem teşkil ettiğini göstermektedir.

Batman ili, Dicle ırmağına sol taraftan kavuşan ve bu ırmağın Türkiye toprakları içinde aldığı en büyük üç kolundan (Batman, Garzan, Botan) biri olan Batman çayını (Nehrü Sâtîd, Artuklular ve Moğol döneminde Âb-ı Karaman) etrafındaki aynı adı taşıyan ovanın doğu kıyısı yakınında kurulmuştur. Deniz seviyesinden yüksekliği demiryolu istasyonunda 544 metredir. Batman burada eskiden mevcut olan İluh adlı bir köyün yerini almıştır. İluh köyünün ne zaman kurulduğu hakkında bilgi yoktur. Yerleşme yerinin tarihi hakkında da bilgi bulunmamakla birlikte yörenin eskiden beri, idarî bakımdan bağlı olduğu Siirt'in tarihine paralellik gösterdiği bilinmektedir. Bu yöre İlkçağ'da Asur Devleti'nin sınırları içerisinde bulunuyordu. Bu dönemi daha sonra Kimmer ve İskitler'in akınları ile Med ve Pers hâkimiyeti takip etti. Milâttan önce 330'lu yıllara kadar süren Pers hâkimiyetinin ardından yöre Büyük İskender ve onun mirasçılarından olan Selefkiler'in elinde kaldı. Ortaçağ başlarında tekrar İran tesiri altına giren bu havali Sâsânîler'le Bizans arasında sık sık el değiştirdi. Batman ve çevresi 639'da Halife Ömer zamanında, hemen hemen bütün Güneydoğu Anadolu'yu çok kısa bir süre zarfında zapteden ünlü İslâm kumandanı İyâz b. Ganm tarafından İslâm topraklarına katıldı. Hz. Osman döneminde, aşağı yukarı bugünkü Güneydoğu Anadolu bölgesine tekabül eden el-Cezîre vilâyetinin ayrılmış olduğu üç âmillikten (Diyârimudar, Diyârîrebîa ve Diyârîbekir) Diyarbekir âmilliğinin sınırları içinde bulunuyordu.

Yöre XI. yüzyılda Mervânîler'in elinde iken buraya Türkmen akınları başladı. 1042'de Türkler bu çevrede bazı yerleri ele geçirdilerse de hâkimiyetleri sürekli olmadı; nihayet 1085'te Sultan Melikşah tarafından Büyük Selçuklu İmparatorluğu topraklarına katıldı. Bu dönem içindede sırayla Suriye Selçukluları, İnaloğul lan, Hısnıkeyfâ Artukluları ve Eyyübîler yöreye hâkim oldular. Eyyübîler'le Selçuklular arasındaki mücadeleden sonra Anadolu Selçuklularına (1240) geçen yöreye daha sonra Moğollar hâkim oldu. XIV. ve XV. yüzyıllarda Akkoyunlular'ın ve Safevîler'in hâkimiyetinde kalan Batman çevresi 1514'te Safevî nüfuzundan kurtularak Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katıldı (Tuncel, 1992: 200).

2. TESPİT EDİLEN BATMAN HAN MİMARİSİ

2.1. EYMİR KÖYÜ HANI

Eymir Köyü Hanı (Res.1-4), Batman ili, Gercüş ilçesi sınırları içerisinde kalan Eymir köyünün 515m güneydoğusunda yer almaktadır. Eymir köyü, Batman ili merkezinin 100km güneybatısında, Gercüş ilçe merkezinin 44km kuzeydoğusunda bulunmaktadır.

Han, yolcuların konakladığı ve hayvanların barındığı iki bölümden oluşmaktadır (Res.1). L plan özelliği gösteren handa, yolcuların konakladığı bölüm tek katlı olarak inşa edilmiş olup ana kaya üzerine oturtulmuştur. Bu bölüme geçiş, genişliği 0.90m, yüksekliği 1.40m, derinliği 0.90m ölçülerinde taş lentolu, dikdörtgen formlu bir girişten sağlanmaktadır. Tek bölümden oluşan konaklama bölümü, doğu-batı 3.20m, kuzey-güney 7.90m ölçülerinde dikdörtgen planlı, 2.50m yüksekliğindedir (Res.2). Beşik tonozlu olan bölümün güney duvarında 1 adet pencere açıklığı, kuzeydoğu duvarında ise mazgal açıklığına yer verilmiştir.

Resim 1: Eymir Hanı giriş bölümü**Resim 2:** Eymir Hanı Konaklama bölümü

Hayvanların barındığı bölüm ise yolcuların konakladığı bölümün hemen doğusunda ana kayaya oyularak yapılmıştır. Bu bölüme beşik tonozlu bir koridor ile geçiş sağlanmaktadır ve girişin bir kısmı sonraki dönemlerde moloz taşlarla kapatılmıştır (Res.3). Doğu-batı 11.70m, kuzey-güney13.00m ölçülerinde olan hayvan barınma bölümü oval planlıdır ve bölümün tavan kısmında yuvarlak formu aydınlatma açıklığı yer alırken mekân duvarlarında, hayvan bağlama delikleri bulunmaktadır (Res.4).

Resim 3: Eymir Hanı ahır bölümü giriş**Resim 4:** Eymir Hanı ahır iç mekan

Han da genel olarak tahribat söz konusudur. Yolcuların konakladığı bölümde kesme taş, moloz taş ve cas harcı kullanılmış, üstü toprak düz dam şeklindedir. Hanın çevresinde günümüzde tahrip olmuş ve ağız kısmı kapatılmış sarnıçlar bulunmaktadır. (Kozbe, 2017-II: 159)

2.2. SUÇEKEN KÖYÜ (ŞIKEFTA) HANI

Suçeken Hanı (Res.5-8), Batman il merkezi sınırları içerisinde kalan Suçeken köyü merkezinin 900m doğusunda bulunan kayalık alan üzerinde yer almaktadır. Suçeken köyü, Batman il merkezinin 22km güneydoğusunda bulunmaktadır.

Resim 5: Suçeken Hanı genel görünüş**Resim 6:** Suçeken Hanı, iç mekana giriş açıklığı

U plan özelliği gösteren han, U planlı bir avluya sahip olup 2 katlı olarak inşa edilmiştir. Dış duvarların büyük bir kısmı tahrip olduğundan, yapının girişi tespit edilememiştir. Kuzeydeki bölümün zemin katı büyük oranda tahrip olmuştur (Res.5). Bu bölüm 1 hol ile holün doğusunda ve batısında bulunan beşik tonozlu dikdörtgen planlı 2 mekândan oluşmaktadır. Hol tamamen yıkılmış günümüze sadece temel izleri gelebilmiştir. Hole muhtemelen güneyden giriş sağlamaktadır. Holün doğusunda bulunan mekâna doğuda bulunan giriş ile geçilir bu giriş oldukça tahrip durumdadır (Res. 6). Mekânın güney cephesi ve batı cephesi kısmen yıkılmıştır. Bu mekânın güney duvarında 3 adet mazgal açıklığı yer almaktadır. Pencerele günümüzde moloz taşlarla kapatılmıştır (Res.7).

Mekânın doğusunda tahrip olmuş ocak nişi bulunur. Ocak nişinin en üstünde kabartma tekniğiyle yapılmış lale motifine yer verilmiştir. İçi cas ve toprak harç ile sıvanan bu mekânın güney duvarında kabartma şeklinde yapılmış boğa başı bulunmaktadır. Sıvalar büyük oranda dökülmüştür.

Resim 7: Suçeken Hanı, Holün doğu mekanı

Resim 8: Suçeken Hanı, Doğu mekân nişi

İkinci kat, tek mekândan oluşmakta ve bu mekân doğuda bulunan zemin katın üstüne inşa edilmiştir. Bu katın doğu ve güney duvarı kısmen ayakta. Doğu duvarında 2 adet dikdörtgen formlu pencere açıklığı, güneyinde ise taş lentolu dikdörtgen formlu 1 adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Doğuda bulunan pencerelerin arasına ocak nişi yerleştirilmiştir (Res.8) . Girişi belli olmayan bu katın kervanların konakladığı yaşam alanı olduğu ve muhtemelen holden çıkıldığı düşünülmektedir. Hanın batı bölümü tek katlı inşa edilmiş ve tek mekândan oluşmaktadır. Mekânın güney duvarında pencere açıklığına yer verilmiştir.

Hanın batı bölümü tek katlı olarak inşa edilmiş ve girişi doğuda bulunup yuvarlak kemerlidir. Bu kat beşik tonozlu 3 mekândan oluşmaktadır. 1 no.lu Mekân kuzey-güney yönünde uzanırken kuzey ve güneydeki mekânlar doğu-batı yönünde uzanmakta olup üç mekân da dikdörtgen planlıdır. 1 no.lu mekânın doğu duvarında dikdörtgen formlu pencere açıklığına yer verilmişken güneydeki mekânın güney duvarında dikdörtgen formlu 3 adet mazgal pencere açıklığına yer verilmiştir. Bu 3 bölüm de muhtemelen hayvanların dinlendirildiği yerler olarak kullanılmaktaydı. Güneydeki mekânın üstüne dikdörtgen planlı bir mekân inşa edilmiş bu mekân tamamen yıkılmış olup kuzey duvarında ocak nişi bulunmaktadır. Bu kata çıkışı sağlayan merdivenlerin yeri tespit edilememiştir. Avlunun güneybatı köşesinde bulunan dikdörtgen planlı mekânın günümüze sadece güney duvarının bir kısmı gelebilmiştir. Bu mekânın batı duvarında ocak nişi bulunmaktadır. Burası muhtemelen kervanların konakladığı mekân olarak kullanılmaktaydı. Doğal ve beşeri tahribata maruz kalan hanın yapımında kesme taş, moloz taş, cas harcı ve yer yer toprak harcı da kullanılmıştır (Kozbe, 2017-I: 164).

2.3. GÂVUR VADİSİ DOĞU YAMACI HANI

Han, Gâvur Vadisinin doğu yamacında yer almaktadır (Res.9-12). Üç bölümden oluşan han kare planlıdır. Hanın üst örtüsü sütunlarla desteklenmiştir ve girişi batıya bakmaktadır (Res.9). Kuzey bölümünü oluşturan 1 no'lu bölüm, dikdörtgen planlıdır. Doğu-batı 14.55m, kuzey-güney 2.70m'dir. 1 no'lu bölümün yüksekliği, 2.30m'dir (res.10).

Resim 9: Gavur Vadisi Hanı

Resim 10: Gavur Vadisi Hanı, İç Mekan

1 no'lu bölümün duvarlarında hayvan bağlama delikleri ve kandil nişleri bulunmaktadır. Bu bölümün güneyinde ise, genişliği 2.55m, derinliği 2.90m, bariyer kalınlıkları 0.25-0.30m hayvan yemlikleri yer almaktadır. Fakat yemlikler, yıkık durumdadır (Res.11).

Resim 11: Gavur Vadisi Hanı 1 no'lu mekan

Resim 12: Gavur Vadisi Hanı koridor bölümü

Orta kısımda yer alan 2 no'lu bölümün üst örtüsü altı adet sütunla desteklenmekte ve doğu-batı 7.60m, kuzey-güney 4.60m iç ölçülere, 2.45m ise iç yüksekliğe sahiptir. Hayvan yemlikleri ve yalıklar yer almaktadır. 1 no'lu bölüm ile 3 no'lu bölümü birbirine bağlayan doğu kısmında koridor yer almaktadır (Res.12). Barınağın güneyini, 3 no'lu bölüm oluşturmaktadır. Dikdörtgen planlı sahip 3 no'lu bölüm, doğu-batı 14.50m, kuzey-güney 2.80m ölçülerinde, dolgu zeminden yüksekliği ise 2.20m'dir. 3 no'lu bölümün güney duvarında, genişliği 1.28m, yüksekliği 1.35m, zeminden yüksekliği 0.35m, derinliği 0.75m olan kare planlı bir niş mevcuttur. Batı duvarında havalandırma deliği bulunmaktadır. Havalandırma deliğinin altında birer adet ocak yer almaktadır. Hanın girişinin her iki yanında birer adet niş ve genişliği 1.40m, dolgu zeminden yüksekliği 1.86m olan hayvan yemlikleri mevcuttur. Han günümüzde işlevini kaybederek hayvan barınağı olarak kullanılmıştır. Hanın genelinde doğal ve beşeri tahribat söz konusudur. (Kozbe, 2017-I: 74).

2.4. TABYA TEPESİ KUZEY YAMAÇ HANI

Tabya Tepesi'nin kuzeye bakan yamacında yer alan han (Res.13), ana kayanın oyulmasıyla yapılmış, üç bölüm ve bir mekandan oluşmaktadır (Res.13-16). 1 no'lu bölüm hanın batı sınırını oluşturmaktadır ve mimari olarak "L" plan özelliği göstermektedir. 1 no'lu bölüm, kuzey-güney 11.85m, doğu-batı 3.25m-5.50m ölçülere, 2.15m ise yüksekliğe sahiptir. Güney duvarda yer alan hayvan yemliğin genişliği 0.80m, bariyer kalınlığı 0.20m'dir (Res.14).

Resim 13: Tabya Tepesi Kuzey Yamaç Hanı

Resim 14: Tabya Tepesi Kuzey Yamaç Hanı 1 no'lu bölüm

Hanın orta kısımda 2 no'lu bölüm yer almaktadır. 2 no'lu bölümün dört köşesinde üst örtüyü desteklemek için sütunlar yer almaktadır. Bu bölümün ön kısmındaki iki sütun yıkılmıştır. 2 no'lu bölümün güney duvarında eşya ve kandil nişleri yer almaktadır (Res.15). Bu bölüm, 1 no'lu ve 3 no'lu bölüme göre 0.45m daha yüksektedir. Bu alanın sınırı tam olarak belli değildir.

Resim 15: Tabya Tepesi Kuzey Yamaç Hanı

2 no'lu bölüm

Resim 16: Tabya Tepesi Kuzey Yamaç Hanı

3 no'lu mekan

3 no'lu bölüm doğuda yer almaktadır ve dikdörtgen planlıdır. Kuzey-güney 7.50m, doğu-batı 3.60m, yüksekliği ise 2.50m'dir. Doğu duvarında tahrip olmuş nişler yer almaktadır. Tahrip olduğundan sınırları belli değildir. 3 no'lu bölümün güneyinde bir adet mekân yer almaktadır. Mekânın girişi tahrip olmuştur ve girişin belli olan sınırlarından genişliği 1.00m, kendi yüksekliği 1.50m, zeminden yüksekliği 0.30m'dir. Mekân kare planlıdır ve doğu-batı 2.40m, kuzey-güney 2.37m, yüksekliği ise 1.95m'dir. Olasılıkla bu mekân dinlenme amacıyla yapılmıştır. Duvarlarda küçük kandil nişleri yer almaktadır. Günümüzde işlevini yitirmiş olan han hayvan barınağı olarak kullanılmaktadır. Doğal ve beşeri tahribata maruz kalan han günümüzde harabe durumdadır (Res.16). (Kozbe, 2017-I: 45).

2.5. ORTAALAN (VAZDE) MEZRAASI HANI

Ortaalan (Vazde) Hanı (Res.17-20) , Batman ili Beşiri ilçesine bağlı Kurukavak(Hamdunan) köyü Ortaalan(Wazde) mezrasında bulunmaktadır. Kurukavak köyü, Beşiri ilçesinin kuş uçuşu 25.57km güneydoğusunda, Ortaalan Mezrası ise Kurukavak köyünün 4km güneybatısında yer almaktadır (Res:17).

Resim 17: Ortaalan Hanı genel görünüş**Resim 18:** Ortaalan Hanı Sonradan eklenen mekanlar

Yapıya ait orijinal giriş günümüzde belli olmamakla beraber mülkiyet sahibi tarafından sonradan eklenen iki adet giriş bulunmaktadır. Girişler güney ve kuzey yönüne bakmaktadırlar (Res.18). Yapı günümüzde yaşam alanı olarak kullanılan evlerin arasında kalmıştır ve yapıya ait olduğu düşünülen koridor, hol ve iki mekân günümüze ulaşmıştır.

Yapıya sonradan yapılan eklemeler nedeniyle yapının genelinin nasıl bir mimari öge gösterdiği belli değildir. Han'a ait olan iki adet mekân, dikdörtgen planlı holün batısında bulunmaktadır (Res: 19). Ayrıca holün kuzeyine sonradan yapıldığı düşünülen küçük bir mekân daha bulunmaktadır. Mekânlara geçiş yuvarlak kemerli kapı açıklıkları ile sağlanmaktadır. Mekânlarda dikdörtgen planlıdır. Mekânların duvarlarında aydınlatma amaçlı yapılmış pencere açıklıkları ve nişler bulunmaktadır. Pencerelerin bazıları günümüzde kapatılmıştır.

Resim 19: Ortaalan Hanı Holün batısındaki mekan

Resim 20: Ortaalan Hanı Ahır mekanı

Yapının kalan kalıntısından anlaşıldığı kadarıyla içten tonozlu, dıştan düz dam şeklinde yapılmıştır. Yapım malzemesi olarak ta kesme taş, moloz taş ve yörede sıkça kullanılan cas harcı kullanılmıştır. Günümüzde hayvan barınağı olarak kullanılan yapının mekânlarına günümüz malzemesi ile hayvan yemlikleri yapılmıştır (Res:20). Han'ın genelinde tahribat söz konusu olup mülkiyeti Süleyman Uyanık ailesine aittir. (Kozbe, 2017-II: 353)

2.6. HASANKEYF HANI

Han olarak adlandırılan alan (Res. 21-22), eski köprü ayaklarının kuzey doğusunda, Batman-Hasankeyf karayolu üzerinde, Hasankeyf girişindeki köprü ayağının batısında yer almaktadır. 2006'da döneminde gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla açığa çıkarılmıştır.

Resim 21-22: Hasankeyf Hanı

Meyilli bir arazi üzerinde olması nedeniyle büyük oranda yıkılan bu yapının kimliği konusunda net bilgiler elde edilememiştir. Ancak teraslanmış iki kademeli arazi üzerine oturtulmuş iki katlı, tonoz örtülü birçok odadan oluşan büyük bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Duvarların taşla örülüp kemer ve örtü sisteminde yer yer tuğla kullanıldığı; bugünkü toprak zemin seviyesinden -3.00 m derinde kalan özgün zeminin taş döşemeli olduğu, yapının orta ekseninde olduğu sanılan açıklığın önünden başlayarak Dicle Nehri'ne dikey uzanan geniş ve alçak basamaklı bir merdiveni tespit edilmiştir (Res.21-22). Bu yapının Dicle kenarında, tarihi köprünün yakınında bulunması, konaklama alanı için uygun şartları taşıması sebebiyle, han olma ihtimalini güçlendirmiştir. (Kozbe, 2017-I: 343).

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada konu alınan 6 adet han, Batman Kültür Envanteri projesinde tespit edilmiş veriler ışığında değerlendirmeye alınmıştır. Batman Hanları, ticaret yolları üzerinde belli mesafelerle inşa edilmiş olup, gerek yol güvenliği gerekse ticari hayatın ihtiyaçlarını karşılayabilmek için inşa edilmiş bir yapı grubunu temsil etmektedir. Plan ve birim özellikleri ile ticari hayatın gerekliliği göz önünde tutularak inşa edildikleri ve bu özelliğin yanı sıra bölgede tarihsel süreç içerisinde her zaman önemli bir geçim kaynağı olan hayvancılığın, hanların plan özelliği üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bölge de geçim kaynakları küçükbaş hayvancılık olan koçer (göçer) grupların günümüzde de yaylak ve kışlak bir hayat

sürdüğü düşünüldüğünde özellikle kaya yerleşimleri şeklinde tasarlanmış hanların bugün de kısmi zamanlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu özelliği ile hanlar, sadece mimarlık tarihi açısından veya tarihi yollar açısından değil aynı zamanda tarihsel süreklilik içerisinde sosyolojik, kültürel ve ekonomik yaşam pratiklerine dair izler taşıyan somut kültür varlıkları niteliğindedir.

Varlığı tespit edilmiş 6 han içerisinde, inşa edilme şekline göre iki farklı tip mevcuttur. Birincisi Gavur Vadisi Hanı, Tabya Tepesi Hanı, Emir Köyü Hanı 1 no'lu bölümü gibi ana kaya oyularak oluşturulmuş kaya yerleşimi niteliğindeki hanlar; ikincisi Emir Köyü Hanı 2 no'lu bölümü, Suçeken Hanı, Ortaalan Mezrası Hanı, Hasankeyf Han kazısı gibi örneklerde gördüğümüz tip ise bağımsız ve geleneksel duvar örgüsü ile inşa edilen hanlardır.

Özellikle Batman Hasankeyf için önemli bir yerleşim tipini oluşturan, kaya yerleşimleri niteliğindeki han planlarının özellikleri incelendiğinde, ana kaya oyularak, 2 veya 3 bölümden oluşturuldukları görülmüştür. Bu plan tipindeki ortak özellik hayvan ve insan barınağı biçiminde tasarlandığı, hayvan barınağı için ayrılan bölümlerin ebat olarak daha büyük tutulduğu, bölümler arasında giriş açıklığı bırakıldığı ve hayvan barınaklarında zemin kodundan daha yüksek bir platform olarak tasarlanmış yalakların bulunmasıdır. Plan biçimleri düşünüldüğünde “U” ve “L” plan tipi ortaya koyan hanlar, kare ya da dikdörtgen ve oval mekânlara sahiptir ki, mekanların böyle tasarlanmasında, doğal kaya yerleşimlerinin mevcut niteliği kullanılarak mekan yaratma çabası olduğu düşünülmektedir. Ayrıca duvarlarda kandil nişleri ve ip bağlama deliklerine, havalandırma açıklıklarına yer verildiği görülmüştür. Gavur Vadisi Hanı, Tabya Tepesi Hanı, Emir Köyü Hanı 1 nolu bölümü bu plan tipinde tespit edilmiş han örnekleridir. Bu tipin Anadolu üzerinde ki en yakın örneklerine Botan-Garzan-Dicle nehirlerinin uzandığı coğrafyalarda rastlamak mümkündür. Özellikle Siirt de benzer şekilde oluşturulmuş hanlar tespit edilmiştir (Boran,2013:32-124-128-214).

İkinci han tipi, Emir Köyü Hanı 2 nolu bölümü, Suçeken Hanı, Ortaalan Mezrası Hanı, Hasankeyf Han kazısı örneklerinde olduğu gibi, bağımsız, müstakil ve geleneksel duvar örgüsü ile inşa edilmiş hanlardır. Bu plan tipi örnekleri incelendiğinde Suçeken Hanı, Hasankeyf Kazısı Hanı örneklerinin iki katlı ve avlulu plan tipinde inşa edildiği, Emir Köyü Hanı ve Ortaalan Mezrası Hanlarının ise tek katlı “L” plan tipinde inşa edildiği görülmektedir. Ortak özellikleri, mevcut izlerden anlaşıldığı kadarıyla değişen mekan sayısına sahip olmaları ve bu mekanların içten tonozlu, dıştan düz toprak dam şeklinde üst örtüye sahip olmasıdır. Yapım malzemesi olarak ta kesme taş, moloz taş ve yörede sıkça kullanılan cas harcı kullanılmıştır. Düzgün kesme taş duvar örgüsüne nadiren rastlamamıza rağmen genellikle yığma duvar tekniğinde inşa edilen duvar örgüsüne sahip olması bölgede tüm mimari eserlerde rastlanan bir özelliktir ki bu da geleneksel bir duvar örgüsüne işaret etmektedir. Günümüzde bu hanların birçoğu hayvan barınağı olarak kullanılan yapının mekânlarına günümüz malzemesi ile hayvan yemliklerine sahip olduğu görülmüştür. İnsanlar için yaşam üniteleri oluşturulan hanlarda, kaya yerleşimleri tipindeki hanlardan farklı olarak daha muntazam bir mekan yaratma çabası hissedilmekte ve ocaklık bölümlerine yer verilmektedir. Tüm bu özellikler göz önünde tutularak, 2 katlı bağımsız ve geleneksel duvar örgüsü ile inşa edilen bu hanların şehir içi ve şehirler arası ticari ihtiyaçları karşılayan çok işlevli ve kompleks yapılar olduğu düşünülmektedir.

Araştırmacılar iki farklı tarihi yol tespit etmişlerdir. Birincisi yol, Bağdat – “Musul - Mardin - Amid - Ergani - Gölcük - Harput - İzoli- Malatya – Ankara”. İkinci yol hattı ise; “Bağdat - Harput - Pertek - Çemişkezek - Eğin -Divriği - Zara veya Buzbel dağlarını aşarak – Sivasa” bağlanan yoldur (Günel, 2010: 133). İnşa edildikleri coğrafi noktalar dikkate alındığında Batman ilinin tarihsel süreç içerisinde, her zaman stratejik önemini korumuş bir yerleşim olduğu da anlaşılmaktadır. Mevcut jeopolitik konumu ile önemli ticari yollar üzerinde kalan özellikle Dicle vadisini takip eden verimli topraklar üzerinde çevre illere de geçiş güzergâhı sağlaması sebebi ile han inşasına önem verilmiştir. Mevcut hanlar, Dicle vadisi

